

Írával az egész küzdelmes életút kirajzolódik, a kritikai kiadás hatalmas tölgvények oldalhajtsa.

Az évfordulóra jelent meg a *Levelezés VI. kötete* (az *Összes Művek XVI. kötete*), ugyancsak Sáfrán Györgyi gondozásában. Az 1852–1856 között írt levelek (a válaszokkal, a költőhöz szóló levelekkel) kerek 800 oldalt töltenek meg s ehhez csatlakozik még majd félezer oldal apróbetűs jegyzet, évtizednyi hősie, áldozatos munka gyümölcse, s ezt csak az tudja értékelni igazán, aki maga is végzett hasonlót. S hogy mi az értelme – értéke – ennek a pénzben alig mérhető szellemi régészetnek, feltáró, leletmentő munkának, a szövegkritikai összkiadásnak? Nélküle nem születhetett volna meg például a népszerű *Leveleskönyv* sem, amelynek híján viszont mi magunk lennénk sokkal szegényebbek.

Az Arany kritikai kiadás – immár három évtizede – folyik évfordulók nélkül is, s csak azt kívánhatjuk, hogy az utolsó kötettel ne kelljen a következő évfordulóra, 2017-ig várunk!

Szilágyi Ferenc

Kelemen Lajos:

Művészettörténeti tanulmányok, II.

(Kriterion, Bukarest, 1982. 407 old.)

Éppen húsz esztendeje, hogy Kelemen Lajos, Erdély egyik legnagyobb magyar tudósa örökre eltávozott. „Egész Erdélyt föl akara búvárlani. Minden emléket megkeresni, mindent megmenteni, a jövődönk átadni.” – írta róla Ruffy Péter. Nem Kelemen Lajoson, hanem az anyagi eszközök, az idő és a támogatás hiányán, meg más külső körülményeken múlt, hogy vágya nem valósulhatott meg a Székelyföld leírásához hasonló méretű munkában. (Munkahelye kézikönyvtárának Orbán Balázs-példánya lapjai közé tiszta leveleket kötött, s ezekre rózta rá apró betűs írásával a helyesbítő-kiegészítő történeti adatokat és észrevételeket.) Páratlan emlékezőképességének köszönhetően felhalmozott óriási tudásanyagából sajnos viszonylag kevés maradt ránk. Szellemi hagyatékának megmentéséért, összegyűjtéséért és közös kincscé tételéért csak köszönet illetheti a vállalkozót, B. Nagy Margit művészettörténészt. Ő rendezte sajtó alá Kelemen Lajos tudományos hagyatékát.

A művészettörténeti tanulmányok első része 1977-ben jelent meg a *Kriterion* Könyvkiadó gondozásában Szabó T. Attila előszavával¹, a második kötet öt évvel később. B. Nagy Margit előszavából megtudjuk, hogy a két részben megjelentetett tanulmánykötet tulajdonképpen közös munka eredménye. 1957-ben Kelemen Lajos és a kötet gondozója együtt állította össze és készítette elő kiadásra

a tanulmányokat. Először a művészettörténeti írók köréből, az erdélyi festészettel és a középkori műemlékekkel kapcsolatos írásokból válogattak. A most megjelent második kötetben a műemlékekről, kiállításokról, gyűjteményekről szóló cikkek és több levéltári forrásközlés kapott helyet. Két önálló fejezetben Marosvásárhely és Kolozsvár múltjával, műalkotásaival, s alkotó mestereivel ismerkedhetünk meg. A könyv további része Torockó és Torockószentgyörgy, Marosvécs, Gyergyószárhegy, Válaszút, Magyarfenes, Fiafalva, Nyáradszereda elpusztult, vagy még fellelhető látnivalóit, kincseit tárja az olvasó elé. Az írásokból a múlt becses emlékeinek szeretete, tisztelete árad, s az aggodásé. A kötetet egy interjú zárja, amelyben Kelemen Lajos a házsongárdi temető nagy halottjairól beszél. Akit érdekel ez az egyre jobban pusztuló, történelmi nevezetességű temető, amelynek lakói a magyar és az egyetemes kultúra kiemelkedő személyiségei, ennél szakavatottabb ismertetővel nemigen találkozhat.

Ha nem lettek volna és nem lennének ma is olyan emberek, akik tollal, fényképezőgéppel, kirtartó munkával megőrkítik pusztuló értékeinket, akkor sokszor keresnénk hiába a folytonosságot művészetben, életformában egyaránt. Bár eredményt hoznának ezek a jalkiállítások, s nem kellene attól félnünk, hogy előbb-utóbb eltűnnek gyökereink. Kelemen Lajos jó krónikásként minden műemlékre vonatkozó ismeret leírt, megőrkítette. Írásaiban vádolt és lelkiismeret ébresztett: „Az erdélyi városok régi házai évről évre fogynak, s az újjáalakuló utcáorokban maholnap csak emléképpen látunk egyet-egyet.” Kelemen Lajos természettudós és történelemtanár, levéltáros és idegenvezető volt egy személyben. Nem övezte hangos dicsőség – különös, szegény, szomorú emberként élt. Élete jó részét családjától megfosztva, magányban, szegénységben, nélkülözések között töltötte, mégis volt lelkiereje ahhoz, hogy – Ruffy Péter találó jelzőjével – „Erdély mindenese” legyen. Magával szinte alig törődött. Elhasználódott, kopottas ruhában járt, parányi szobája alig felelt meg a minimális emberi követelményeknek. Körülményeire jellemző, hogy amikor az MTA történelemtudományi szakosztálya az Akadémia külső tagjává választotta, a székfoglalóra nem tudott felutazni Budapestre, mert nem volt rá pénze. Hihetetlenül szerény volt, önmagával szinte kegyetlen, de ha tanítványairól, munkájáról volt szó, nagylelkűségre, önzetlenségre nem ismert határt. Rangot jelentett, ha valaki tanítványának nevezhette magát. Többen közülük egyetemi tanárok, tudományos kutatók lettek.

Kelemen Lajos pályája során végigbögészte az erdélyi levéltárakat, több tízezer okiratot, százados írásokat vizsgált át és elindította egyik későbbi tanítványát, Szabó T. Attila nyelvészt azon az úton, hogy a több évszázados erdélyi magyar nyelv régiségét megmentse. A főnemesi levéltárak ismereté-

¹ Ismertette *Balogh Jolán*, *Honismeret*, 1979. 3. sz. 54–56. old.

ben pedig az agrártörténet kutatására, megismerésére buzdította tanítványait. Kolozsvár tárgykörű írásain sokszor az eleven beszéd frissége érződik. Nem csoda, hiszen szövege a városnéző séták ki tudja hányadszor ismételt magyarázataiból formálódott. Akik olyan szerencsések voltak, hogy még Kelemen Lajos kíséretében járhatták be és ismerhették meg „kincses Kolozsvár” múltját, értékeit, azok igazolhatják ezt a megállapítást.

Kelemen Lajos széles érdeklődési területét híven tükrözi művészettörténeti tanulmányainak sokszínű anyaga. Ahogy B. Nagy Margit írja, levéltár és műemlék elválaszthatatlan volt a pályáján. Levéltári kutatásainak köszönhetően talán ő az első erdélyi művészettörténeti író, aki felfigyelt a megrendelő, a kivitelező és a műalkotás hármasságára. Az egyházi levéltárakban kutatva felfedezte a templomépítés-díszítés népi és nem népi mestereit, foglalkoztatták a múlt művészeti tevékenységének addig kevés figyelemre méltott vagy a figyelem fénykörébe egyáltalán bele sem került alkotásai, termékei, mint a marosvásárhelyi szabócéh poharai, Kolozsvár kőbe faragott ötvösjelvényei.

Az értékes ismereti anyag mellett meríthetünk a magyar nyelv kincsestárából is. Jólesik olvasni Kelemen Lajos veretes mondatait, ízelgetni az elfelejtett, szép, régi kifejezéseket. Elszegényedett, megfakult mai beszédünk, írásunk gazdagodhat általa. Becsüljük, óvjuk, védjük történelmünket, múltat dokumentáló örökségünket, amíg nem késő, szólnak az aggódó, lelkiismeretet ébresztő szavak, amelyek napjainkban – sajnos – egyre időszerűbbek.

Zika Klára

Béres András:

Arra van egy kőhid rakva . . .

(*Mezőgazdasági Kiadó, 1982.
210 old.*)

Néprajzi tartalmú szépirodalmi írásokban, útirajzokban, visszaemlékezésekben bővelkedik a Hortobágy. A magyar pusztá világról már megemlékezett Kuthy Lajos, de Jókai Mór, Móricz Pál, Móricz Zsigmond, Szép Ernő, Veres Péter és mások is értékes hortobágyi emlékeket hagytak hátra a népélet kutatói számára. Néprajzi kutatásait irodalmi ízü munkákban is feldolgozta Ecsedi István (Hortobágyi életképek, Poros országutakon). Az ő nyomdokain jár Bérés András, amikor *Arra van egy kőhid rakva . . .* című munkájában kitűnő emberismerettel, elmélyült néprajzi érzéssel és ízes magyarsággal változatos tartalmú történetekbe foglalva színes csokrárt teszi elénk hortobágyi kutatásainak. A pásztorokkal való beszélgetései során a hortobágyi ember szemével látatja velünk a különböző szokásokat, eszközöket, rövid, de jellemző életképekbe foglalja a pusztaiak magatartását, munkáját és ünnepeit, multságait és hiedelmeit. Könyvével pásztoréletünk megismerését gyarapítja, a múlt értékeit menti, de ugyanakkor az írókat is

figyelmezteti, hogy még mindig nincs megírva a pusztá regénye. Valamiféle olyan alkotás, mint Panait Istratié a Baragánról, amely évszázados legelőterülete volt a vándor román juhászoknak. A Hortobágyon a „sárga rózsá” már igen hervadni kezd. Móricz Zsigmond tervét valóra kellene váltani. A mai hetven éven felüli nemzedékkel mind kevesebben lesznek azok, akiket még a feleresztett kútgépek és a pásztorúzek igazítottak el a sziklakt legelőn. „Nemzeti parkunkban” már csak a kiskócsagok és bölömbikák, a sziki növények emlékeztetnek a régi életre. A karámok és kúpos kunyhók múzeumi tárgyakká lettek. A pásztorhajléba beköltözött a gázpalack. A csikósok cirkuszi produkciókat mutatnak be.

Béres András könyvéből kiderül, hogy a Hortobágy pásztorai nemcsak nótás kedvű, slambucfűző emberek voltak, hanem óntudatosak is. Ragaszkodtak rendjükhöz és rangjukhoz. Nemcsak őrzői a jószágoknak, de művészei, tudósai is a pusztai állattartásnak. Azokat a fukar gazdákat, akik a jószág megtekintésére üres kézzel látogattak a pusztára, *karórágónak, tökpüföldő kásahóhérnak* nevezték. Ma sem mondanak valami szépet a bámészködő turistákról. Béres András maradandó emléket állított a Hortobágy híres számadóinak, Czinege Jánosnak, Tóth Bálintnak, Farkas Samunak, Törő Mihálynak, Pápista Péternek és a többieknek. Eligazít Jókai hegedűsének, Rimóczi Lajosnak az életében. A „balkörmű” (tréfás tolvaj) juhászok huncutságainak, a bojtárnevelés pedagógiájának, a pusztai törvénytevésnek a megismerését értékes, szétágazó megfigyelésekkel gazdagítja. Bőven van a munkában közlés a jeltudomány számára is. Csúpnán csak egy tartalmas mondatot idézek: „Mán távolról látom – mondja az egyik juhász –, hogy az öregnek igen nagy a kedve, mert hátulról fel vót gyűrve a kalapja szíle.” A közölt párbeszédekből, vetélkedésekből kiderül, hogy a pusztai ember kezében a juhászoknál nem is annyira bot, hanem valamiféle kormánypálca.

A megjelölt birka jegyéből való kiforgatását, a gomolyakészítés tudományát, a seprűs öregasszony képében megjelenő rosszlelek útbaigazítását, a lovakat megkötő tudós pásztor bosszúját, a Szent György nap éjjelén táncoló ördögök fűben maradt nyomát, a furulyálni tanuló ördög elijesztését, a pikulának kiszedett csontja miatt nyomorékká tett gyermek történetét élményszerűen foglalja írásba Béres András. A pásztorasszony szülése körüli búbjoskodás, a mágikus pénzszás, a főzőkarám körüli élet, a nótás asszony szomorú sorsa, a babonás történetek, a citerabál hangulatának felidézése feledhetetlenné teszik a könyv olvasását. Érezzük, hogy a szerző közel került a tájhoz, az emberekhez, a szűkszávú pásztorközösségekhez, akiknek a világa nemcsak rideg, hanem mítikus is volt.

A magyarázatokkal ellátott gondos szójegyzék szintén a Hortobágy pásztorvilágában való eligazodást szolgálja. A könyv megjelentetéséért elismerés illeti a kiadót is.

Gunda Béla